

Znalecký posudek v řízení o svéprávnosti

JUDr. Pavel Kotrady

V nedávné době jsem se zúčastnil konference pořádané z. s. Tudytam na téma **Profesionální podpůrcovství jako cesta k nezávislosti aneb zkoumáme překážky a příležitosti**. Konference, která se konala v Praze, měla za cíl otázku využití profesionálního podpůrcovství v praxi s ohledem na občanský zákoník, který s účinností od 1. 1. 2014 toto mírnější opatření do naší právní praxe zavedl. Jeden z poskytovatelů sociální služby, a to Chráněného bydlení Naplno, ve své prezentaci uváděl zkušenosti s institutem profesionálního podpůrcovství. V rámci prezentace také vyslovil na základě vlastních zkušeností přání, která v této oblasti má.

První jeho prosba zněla, aby se soudy více zabývaly možnostmi, že všichni lidé s mentálním postižením či duševní nemocí nemusí být omezeni ve svéprávnosti. Druhým přáním bylo, aby se na to neptaly soudy jen znalců, kteří dané lidi neznají, nemohou posoudit jejich reálné fungování v životě, ale jen přítomnost postižení nebo nemoci, když relevantnější důkazy lze sbírat i jinde. Jeho první dvě přání mě zaujala. Očekával bych, že po poměrně dlouhé době účinnosti občanského zákoníku by se již mělo jednat o realitu v soudní praxi, a ne aby někdo z účastníků řízení musel taková přání mít.

V řízení o svéprávnosti byl vždy zásadním, a mnohdy i jediným stěžejním důkazem znalecký posudek. V praxi soudů je běžné, že se zadání znaleckého posudku neliší a ve značném počtu řízení soudci pokládají znalcům z oboru psychiatrie stejné otázky, aniž se vůbec zamýšlí nad tím, zda je po právní stránce vůbec možné, případně vhodné, znalci některé z běžné palety otázek položit.

Vítám snahu Ministerstva spravedlnosti o diskusi nad tímto tématem, neboť ministerstvo z titulu své dohledové činnosti nad výkonem znalecké činnosti má k dispozici údaje, jež svědčí o ne zcela ideální praxi soudů a znalců v této oblasti. Mělo by jít nepochybně o mezioborovou diskusi mezi soudci a znalci. Ministerstvo za tímto účelem připravuje i ucelený materiál, na němž jsem se také zčásti podílel. V současné době je připraven k připomínce odborné veřejnosti. Můj díl na něm je představován v podstatné části tímto článkem.

Mezinárodní závazky

Pod číslem 10/2010 Sbírkou mezinárodních smluv u nás byla vyhlášena Úmluva o právech osob se zdravotním postižením. Tato mezinárodní smlouva má z hlediska hierarchie právních norem přednost před zákonem, a tedy i před občanským zákoníkem.¹⁾ Předmětná úmluva je také interpretačním vodítkem ve vztahu k běžným zákonům. Je-li možné interpretovat vnitrostátní právní předpis vícero způsoby, je třeba zvolit ten, který je v souladu s úmluvou. Jejím účelem je podporovat, chránit a zajišťovat plné a rovné užívání všech lidských práv a základních svobod všemi osobami se zdravotním postižením a podporovat úctu k jejich přirozené důstojnosti. Podle čl. 12 odst. 1 státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, znovu potvrzují, že osoby se zdravotním postižením mají kdykoli právo na uznání jejich osoby jako subjektu práva. Výslovně je pak v čl. 12 odst. 2 uvedeno, že **státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, uznávají, že osoby se zdravotním postižením mají na rovnoprávném základě s ostatními právní způsobilost ve všech**

JUDr. Pavel Kotrady, předseda Okresního soudu ve Vsetíně

oblastech života. Podle čl. 12 odst. 4 pak státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, zajistí, aby všechna opatření, která se týkají uplatnění právní způsobilosti, poskytovala v souladu s mezinárodním právem v oblasti lidských práv odpovídající a účinné záruky zamezující zneužití.

Tyto záruky musí zajistit, aby opatření týkající se uplatnění právní způsobilosti respektovala práva, vůli a preference dané osoby, zabraňovala konfliktu zájmů a nevytvářela prostor pro nežádoucí ovlivňování, byla přiměřená a odpovídala situaci dané osoby, byla uplatňována po nejkratší možnou dobu a podléhala pravidelnému přezkumu odpovědným, nezávislým a nestranným orgánem nebo soudem. Tyto záruky musí být rovněž přiměřené stupni, jakým uvedená opatření ovlivňují práva a zájmy dané osoby. Úmluva stojí na základní zásadě, která upřednostňuje nikoliv náhradní, ale podporované rozhodování, normuje zdrženlivost, nikoliv paternalistický přístup.

Podle Obecného komentáře Výboru pro práva osob se zdravotním postižením č. 1 ze dne 11. 4. 2014 k čl. 12 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením (General Comment No. 1) má nahrazování vůle jedince ustoupit ve prospěch podpory či asistence při rozhodování a jednání s právními následky, přičemž jedincům se zdravotním postižením má být umožněno mimo jiné také brát na sebe rizika s takovým rozhodováním a jednáním spojená a nést následky jejich případných pochybení (viz také nález Ústavního soudu ze dne 20. 8. 2014, sp. zn. **I. ÚS 173/13**).

Individuální posouzení věci

V nálezu ze dne 18. 4. 2017, sp. zn. **IV. ÚS 1584/16** a ze dne 5. 12. 2017, sp. zn. **IV. ÚS 1582/16** Ústavní soud uvedl, že soudy jsou povinny posuzovat otázku omezení svéprávnosti důsledně (a v pochybnostech meritorně) na základě řádně zjištěného skutkového stavu tak, aby rozsah omezení svéprávnosti – od žádného omezení až po omezení fakticky se blížící zbavení způsobilosti k právním úkonům podle dřívější právní úpravy – zásadně odpovídal skutečným vlastnostem a schopnostem a zejména nejlepšímu zájmu daného člověka. V nálezu ze dne 5. 12. 2017, sp. zn. **IV. ÚS 1582/16** pak Ústavní soud stanovil, že především však všechny subjekty vystupující v řízení o svéprávnosti nemohou jen mechanicky aplikovat jimi vybranou doktrínu bez přihlídnutí k zájmu konkrétní posuzované osoby. Dále pak uvedl, že nahrazování vůle jedince (odepření svéprávnosti a ustanovení zástupce) má ustoupit ve prospěch podpory či asistence při rozhodování a jednání s právními následky, přičemž jedincům se zdravotním postižením má být umožněno mj. také brát na sebe rizika s takovým rozhodováním a jednáním spojená a nést následky jejich případných pochybení. V souladu s těmito závěry i judikaturou Ústavního soudu občanský zákoník úplné zbavení svéprávnosti osob s duševním postižením již neumožňuje. Ochrana osob s duševním postižením již tedy není řešena skrze zbavování svéprávnosti a primárně ani skrze její omezování.

Zákonná úprava znaleckého posudku

Na národní úrovni upravuje otázku dokazování znaleckým posudkem v řízení o svéprávnosti § 38 ZŘS, dle něžž soud vyslechne posuzovaného, znalce, podle okolností ošetřujícího lékaře posuzovaného, jeho opatrovníka a provede případně další vhodné důkazy. Obecně je pak důkaz znaleckým posudkem upraven v § 127 odst. 1 OSŘ, podle něžž závisí-li rozhodnutí na posouzení skutečností, k nimž je třeba odborných znalostí, vyžádá

soud u orgánu veřejné moci odborné vyjádření. Jestliže pro složitost posuzované otázky takový postup není postačující, nebo je-li pochybnost o správnosti podaného odborného vyjádření, ustanoví soud znalce. Soud znalce vyslechně; znalci může také uložit, aby posudek vypracoval písemně. Je-li ustanoveno několik znalců, mohou podat společný posudek. Místo výslechu znalce se soud může v odůvodněných případech spokojit s písemným posudkem znalce.

Podle § 28 odst. 2 zákona o znalcích²⁾ musí každý znalecký posudek obsahovat zadání, výčet podkladů, nález, posudek, odůvodnění v rozsahu umožňujícím přezkoumatelnost znaleckého posudku i závěr. Je povinností znalce posudek odůvodnit v několika krocích. Uvést zdroj informací, se kterými pracoval, jak informace z uvedeného zdroje získal, jakým způsobem je analyzoval a co mu vyšlo. Výsledky svých analýz pak znalec dá do souvislosti a učiní závěr. Soudce, v odborných otázkách laik, se pak může velmi prostě, ale účinně ptát: Kde vzal znalec informace, které zkoumal, a jakým způsobem je získal, jak si je připravil pro samotnou analýzu?³⁾ Podle J. Závory (viz citace 3) znalec také musí všechny kroky podrobně odůvodnit, což umožňuje účinně přezkoumat jeho práci.

Konkrétněji pak postup znalce při zpracování znaleckého posudku stanoví § 52 vyhlášky k zákonu o znalcích,⁴⁾ podle které znalec vybere zdroj dat, sebere nebo vytvoří data, zpracuje je, provede jejich analýzu a zformuluje její výsledky, interpretuje výsledky analýzy dat, zkontroluje svůj předchozí postup a zformuluje závěr. Podrobněji se těmto jednotlivým krokům dále věnují § 53 až § 59 uváděné vyhlášky.

Judikatura ke znaleckým posudkům obecně

Obecně se ke znaleckému posudku jako důkazu v řízení Ústavní soud vyslovil v nálezu ze dne 13. 12. 2007, sp. zn. **II. ÚS 2630/07**. Soudy podle něj musí pracovat se snahou o individuální přístup ke každému jednotlivému případu, a nikoliv naprosto nekriticky přejímat závěry znaleckých posudků, v nichž jsou mnohdy formulovány odpovědi na dotazy soudů, které překračují meze odborného posouzení a zasahují přímo do rozhodování soudů tím, že dávají přímý návod, jak má soud ve věci rozhodnout. Zároveň pak Ústavní soud i v jiných svých rozhodnutích uvádí, že **soudní rozhodnutí musí být rozhodnutím nezávislého soudu, a nikoliv soudního znalce**.

Ve svém nálezu se Ústavní soud obrací na obecné soudy také s apelem, aby neustanovovaly znalce zbytečně. Zejména zdůrazňuje zdrženlivost obecných soudů při ustanovování znalců tam, kde jde o skutkové otázky, které lze prokázat i jinak než jen znaleckým zkoumáním, které má za úkol odpovědět soudu otázky odborné. Zároveň ale také zrazuje obecné soudy od pokládání právních otázek znalcům.

Velmi přílehavě se Ústavní soud vyjádřil i k samotnému hodnocení znaleckého posudku ze strany soudů. Byť jde o nález v trestní věci, jeho závěry platí pro znalecké dokazování obecně. V nálezu ze dne 24. 7. 2013, sp. zn. **I. ÚS 4457/12** Ústavní soud klade na obecné soudy povinnost znalecký posudek hodnotit stejně pečlivě jako každý jiný důkaz, neboť ani on a priori nepožívá větší důkazní síly. Musí být podrobován všestranné prověrce nejen právní korektnosti, ale i věcné správnosti. Hodnotit je třeba celý proces utváření znaleckého důkazu, včetně přípravy znaleckého zkoumání, opatřování podkladů pro znalce, průběhu znaleckého zkoumání, věrohodnosti teoretických východisek, jimiž znalec odůvodňuje své závěry, spolehlivosti metod použitých znalcem a způsobu vyvozování jeho závěrů.

Judikatura ke znaleckým posudkům v řízení o svéprávnosti

Vývoj judikatury Nejvyššího soudu a Ústavního soudu v poslední dekádě jednoznačně přináší trend, který potvrzuje ústup od tzv. zdravotnického přístupu k přístupu sociálnímu. Význam znaleckého posudku jako důkazního prostředku v řízení o svéprávnosti se výrazně snižuje, a naopak se zvyšuje význam jiných skutkových zjištění, které je povinen soud shromáždit před tím, než ve věci samé rozhodne.

Prvním významnějším rozhodnutím, které poukázalo na do té doby běžný, leč negativní jev, že totiž znalecký posudek sloužil soudu v řízení (tehdy o způsobilosti k právním úkonům) i jako pramen skutkových zjištění soudu, byl náleží Ústavního soudu ze dne 22. 11. 2012, sp. zn. **II. ÚS 194/11**. V něm Ústavní soud uvádí, že obecný soud je povinen zajistit úplná a spolehlivá zjištění o osobních poměrech omezovaného, tedy jak se projevuje při sociálním kontaktu se členy občanské společnosti, jak se stará o potřeby své a své rodiny, jak hospodaří s finančními prostředky apod. Znalecký posudek je v takovém řízení sice závažným důkazem, nesmí však být důkazem jediným a nemůže nahrazovat nedostatek skutkových zjištění. **Znalecký posudek musí soud nadto hodnotit, nikoli přebírat doslovně**, a to včetně tvrzení, že vyšetřovaná osoba není schopna chápat význam soudního řízení či soudního rozhodnutí. Zároveň Ústavní soud odkazem na náleží ze dne 18. 8. 2009, sp. zn. **I. ÚS 557/09** poukázal na to, že obecné soudy musí vždy zvážit všechny mírnější alternativy, kterými by bylo možno ještě dosáhnout sledovaného cíle v podobě ochrany konkrétně označených konkurujících práv či veřejných zájmů vyvoditelných z ústavního pořádku, přičemž omezení, tehdy ještě způsobilosti k právním úkonům, musí být vždy považováno za prostředek nejkrajnější.

Zmiňovaný trend je patrný i v rozhodovací praxi Nejvyššího soudu. Ve svém rozsudku ze dne 29. 11. 2017, sp. zn. **30 Cdo 1287/2017** uvádí, že **každá významná okolnost, která vypovídá o dosavadním způsobu života posuzovaného člověka**, o jeho každodenním jednání, o jeho přístupu k životu, respektive jakákoliv okolnost, **která může přispět k posouzení vhodnosti přijetí mírnějšího a méně omezujícího opatření, než je omezení jeho svéprávnosti, tedy nejen** (výhradně coby favorizující) **odborné závěry znalce** (v nichž je především konstatována v tom kterém rozsahu zjištěná duševní porucha posuzovaného člověka či absence takové poruchy, nejde-li přirozeně o velmi významné duševní postižení, které v zásadě vylučuje volbu mírnějších a pro takto postiženého člověka méně omezujících opatření), **musí být soudem při rozhodování o svéprávnosti velmi pečlivě posouzena**. A to jak ve své jednotlivosti, tak i ve vztahu k dalším zjištěným okolnostem, s přihlédnutím ke všemu, co v řízení vyšlo najevo, neboť jen za užití takového verifikačního přístupu lze (po pečlivém zhodnocení důkazů) podle § 20 odst. 1 ZŘS zjistit všechny skutečnosti důležité pro rozhodnutí.

Je potřeba zjistit, kde a s kým člověk žije. Jaký je jeho denní režim. Které záležitosti je schopen si obstarat sám a se kterými má obtíže a jak se tyto projevují. Do jakých situací, jež mohou ohrozit jeho zájem, se dostává. Zda má nějaké oblíbené činnosti, případně co mu způsobuje příkoří. Jaká je jeho osobní a majetková situace, co tvoří zdroj jeho příjmu. Teprve tehdy, má-li soud o člověku úplný obraz, může správně zvolit rozsah omezení svéprávnosti. Přitom rozsah a stupeň neschopnosti člověka postarat se o vlastní záležitosti soud zjistí tehdy, pokud bude vědět, které záležitosti musí člověk řešit, jak k řešení doposud přistupoval a jaké byly důsledky. Odpověď na tuto otázku dá znalecký posudek spolu s uvedenými zjištěními.

Povinnost soudu zajistit úplná a spolehlivá zjištění o osobních poměrech posuzovaného

Správně tak podle Nejvyššího soudu například Krajský soud v Ústí nad Labem – pobočka v Liberci ve svém rozsudku ze dne 22. 2. 2016, č. j. **30 Co 365/2015-200**, poznamenal, že před rozhodnutím o omezení svéprávnosti soud bude muset zkoumat i druhou podmínku – zda vzhledem k zájmům posuzovaného nebude stačit mírnější opatření, jakým je nápomoc při rozhodování (§ 45 OZ a násl.) nebo zastoupení členem domácnosti (§ 49 OZ a násl.). Vždy je třeba myslet na to, aby svéprávnost nebyla omezována ve větším rozsahu, než je nezbytně třeba. Omezení svéprávnosti musí být vždy považováno za prostředek nejkrajnější.

Rozhodne-li soud o omezení svéprávnosti, musí vždy uvést, proč plná svéprávnost ohrožuje zájem posuzovaného, a proč nelze situaci řešit mírnějšími prostředky. Jinými slovy, musí se důsledně uplatňovat subsidiarita tohoto opatření. Právě proto je soud povinen zajistit si úplná a spolehlivá zjištění o osobních poměrech posuzovaného. Nejvyšší soud výslovně uvádí, že **k rozhodnutí ve věci může soud u posuzovaného přistoupit jen po pečlivém zhodnocení:**

- jeho osobních a majetkových poměrů,
- jeho dovedností, rozsahu jeho možností a schopností zajišťovat své potřeby,
- jeho dosavadních pracovních aktivit,
- jeho zdravotního (duševního) stavu a jeho reálných možností a schopností z pohledu dosažení jeho sociální adaptability při obnovení jeho plné svéprávnosti (minimálně v rozsahu, jak byl ostatně ve vyjádřeních jeho zmocněnkyně opakovaně podrobně vyloučen, též s popisem v úvahu přicházejících řešení různých životních situací a nabízející se asistenční pomoci),
- dopadu předchozí soudní ingerence v rámci zbavení jeho způsobilosti k právním úkonům a posléze omezení jeho svéprávnosti na podkladě předchozích dvou vydaných soudních rozhodnutí, to vše za účelem zjištění, zda v mezidobí došlo k určitému zlepšení či zhoršení jeho životní situace (a pokud ano, pak v jakém směru a s jakou intenzitou), jež by mohlo predikovat vhodnost obnovení jeho svéprávnosti,
- dosavadních zaznamenaných negativních jevů na jeho straně [například pokud měl či má tendenci k určitému jednání, které by mohlo (a pokud ano, pak v jakém směru) přivodit na jeho straně negativní důsledky, a zda při využití mírnějších a pro posuzovaného méně omezujících opatření by bylo možné takové jeho projevy korigovat či vytěšnit atd.],
- možností využití mírnějších opatření z hlediska úvahy o ponechání jeho plné svéprávnosti, to vše též i s ohledem na v úvahu přicházející schválení smlouvy o nápomoci, s přihlédnutím k dosavadní několikaleté asistentké činnosti realizované obecně prospěšnou společností Rytmus, specializující se mj. na sociální rehabilitaci formou podporovaného zaměstnání, a na činnosti v sociální oblasti atd.

Nejvyšší soud v tomto rozhodnutí zcela výslovně uvádí oblasti, které je v rámci dokazování nutno zkoumat. A jde přitom o oblasti, které má zjišťovat soud sám, nikoliv prostřednictvím znalce, neboť nejde o otázky, na které bychom v řízení o svéprávnosti měli očekávat odpovědi od znaleckého posudku.

Ve shodě s výše uváděnou judikaturou je i komentářová literatura⁵⁾, podle níž je na soudu, aby v řízení o svéprávnosti zjistil ve vztahu k posuzovanému:

- kde, s kým žije,
- jaký je jeho denní režim,
- které záležitosti je schopen si obstarat sám a se kterými má obtíže, jak se tyto obtíže projevují,
- do jakých situací, jež mohou ohrozit jeho zájem, se dostává,
- zda má nějaké oblíbené činnosti, případně co mu způsobuje příkoří,
- jaká je jeho osobní, majetková situace, co tvoří zdroj jeho příjmu.

Rozsah a stupeň neschopnosti člověka postarat se o vlastní záležitost soud zjistí tehdy, pokud bude vědět, které záležitosti musí člověk řešit, jak k řešení doposud přistupoval a jaké byly důsledky. Zásadní pro rozhodnutí v řízení o svéprávnosti jsou tak vedle znaleckého posudku, který má zodpovědět odbornou otázku (zda posuzovaná osoba trpí duševní poruchou, která není jen přechodná), skutková zjištění, za něž je zodpovědný soud, neboť řízení o svéprávnosti jsou ovládána zásadou vyšetřovací. Význam skutkových zjištění v řízení o svéprávnosti opakovaně zdůrazňuje i Nejvyšší soud. V rozsudku ze dne 3. 4. 2019, sp. zn. **24 Cdo 3404/2018** uvádí, že **soud je povinen zajistit úplná a spolehlivá zjištění o osobních poměrech vyšetřované osoby, přičemž nedostatek takových skutkových zjištění nelze nahradit posudkem znalců.** To, že je vždy nutné pro finální závěr soustředit v dostatečné míře nezbytná skutková zjištění o osobních poměrech posuzovaného (tedy jak se projevuje při sociálním kontaktu se členy občanské společnosti, jak se stará o své potřeby, jak hospodář s finančními prostředky apod.), přihlížeje ke všemu, co v řízení vyšlo najevo, uvádí Nejvyšší soud i v rozsudku ze dne 27. 1. 2021, sp. zn. **24 Cdo 2612/2020**. Podle něj všechna skutková zjištění je nutné poměřovat ve světle ustanovení § 55 odst. 1 a 2 OZ, tj. s ohledem na posouzení, zda v daném případě je nezbytné setrvat na dosavadním rozsahu omezení svéprávnosti posuzovaného, nebo zda je třeba rozsah jeho dosavadního omezení rozšířit, či naopak je možné jej zúžit, anebo zda lze přistoupit k některému zákonem předvídaných mírnějších a méně omezujících opatření a ponechat tak posuzovanému plnou svéprávnost.

V rozsudku ze dne 14. 6. 2023, sp. zn. **24 Cdo 1425/2023** Nejvyšší soud uvádí, že nepochybuje o závažnosti duševní poruchy posuzované, jakož i o tom, že tato porucha zřejmě zásadně ovlivňuje schopnost posuzované právně jednat, přesto však je třeba odvolacímu soudu vytknout, že nevzal v úvahu, že **pouhá existence duševní poruchy ještě není důvodem pro trvání dosavadního omezení svéprávnosti posuzované.** Užití mírnějšího a pro posuzovaného člověka méně omezujícího opatření by mělo být v praxi aplikováno ve všech případech, kdy bude zjevné, že takové opatření bude zcela dostačující z hlediska ochrany jeho zájmů. K posouzení nezbytnosti té které formy ingerence do práv posuzovaného je přitom zapotřebí, aby se soud v řízení procesně korektním způsobem soustředil na odpovídající skutková zjištění, která kromě odborných závěrů učiněných soudním znalcem budou obsahovat soudu dostupné informace týkající se posuzovaného člověka.

Například v usnesení Nejvyššího soudu ze dne 14. 2. 2023, sp. zn. **24 Cdo 2515/2022** je poukazováno na nutnost konkrétního zaměření se na aktuální skutková zjištění, i když v minulosti duševní poruchou stížená posuzovaná měla určité defekty při zajišťování svých potřeb, při hospodaření se svým majetkem atd. Zvláště, pokud v průběhu

rozhodování o svéprávnosti soud nemá k dispozici žádná aktuální skutková zjištění, jež by měla vést k závěru, že bez omezení svéprávnosti reálně hrozí posuzované závažná újma. Absenci takových zjištění kritizuje Nejvyšší soud v rozsudku ze dne 26. 2. 2020, sp. zn. **24 Cdo 3064/2019**, když uvádí, že v rozhodnutí nižších soudů chybí náležité zjištění, jak vlastně do rozhodnutí soudů posuzovaná jednala v majetkoprávních a jiných záležitostech, zda vskutku, a pokud ano, z jakého důvodu a v jaké výši měla dluhy, respektive vůči komu a jaké závazky, zda své závazky a jak řešila, respektive zda je byla vůbec schopna v předmětném období řešit, a proč za tvrzených okolností navrhovatelkou (dcerou posuzované) naopak měla být schopna činit právní jednání, respektive o jaké konkrétní právní jednání se mělo jednat.

K tomu, že znalecký posudek i nadále sehrává významnou roli v řízení o svéprávnosti, avšak toliko z hlediska zprostředkování odborných závěrů o zdravotním (duševním) stavu posuzovaného, se vyjádřil Nejvyšší soud výslovně i v rozsudku ze dne 23. 5. 2018, sp. zn. **30 Cdo 1739/2018**. V něm uvádí, že z jeho judikatury vyplývá prvořadý úkol soudu uvážít, zda by posuzovanému bez omezení jeho svéprávnosti vskutku hrozila (i nadále) závažná újma, anebo zda postačí v jeho zájmu přikročit k mírnějším a (ve vztahu k jeho osobě) méně omezujícím opatřením. Takový závěr může soud přirozeně učinit jen po provedeném dokazování, v němž soustředí nezbytná skutková zjištění, přihlížející ke všemu, co v řízení vyšlo najevo (shodně i rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 25. 5. 2016, sp. zn. **30 Cdo 944/2016**).

Otázky na znalce

Zcela konkrétně se k některým znalcům často kladeným otázkám vyjádřil Nejvyšší soud v rozsudku ze dne 25. 9. 2019, sp. zn. **24 Cdo 1737/2019**. Podle něj nelze pro meritorní rozhodnutí mechanicky ze znaleckého posudku přebírat jiné než znalcem učiněné závěry, které se týkají posouzení skutečností, k nimž je třeba odborných znalostí (srov. § 127 odst. 1 OSŘ), v žádném ohledu však závěry jdoucí nad verifikační limity znalce (například zda posuzovaný je či není oprávněn nakládat s tou kterou výší peněžních prostředků či s majetkem té které hodnoty, zda je schopen právně jednat v běžných záležitostech každodenního života atd.). Znalcem učiněné odborné závěry, formálně vyjádřené v jeho posudku (představující samostatné odborné znalecké posouzení včetně závěrů), by měly obsahovat odpovědi zásadně odborně lékařského (psychiatrického) rázu, nikoliv právní zhodnocení důsledků zdravotního stavu posuzované, jak uvádí Nejvyšší soud v rozsudku ze dne 3. 4. 2019, sp. zn. **24 Cdo 3404/2018**. V něm opět zcela konkrétně uvádí, jaké otázky znalci nelze klást.

Z uvedeného posudku znalce lze, podle Nejvyššího soudu, pouze zjistit, že posuzovaná v době vyšetření znalcem měla trpět duševní chorobou, kterou však znalec ve svých odpovědích v závěru svého posudku nijak nespecifikoval. Pokud pak znalec v posudku zabředl do právního posouzení (byť na soudem nesprávně položené otázky), tj. zda posuzovaná je, či není schopna činit právní úkony, případně zda, s kým a jaký typ smlouvy uzavřela daného dne, a především zda byla schopna, či nikoliv v inkriminovaném období činit jakékoliv právní úkony, nebo zda byla schopna chápat význam tohoto právního úkonu, pak je třeba uzavřít, že se jedná vesměs o odpovědi na otázky právní. Ty však z povahy věci soudnímu znalci nepříslušely řešit, a pokud se tak stalo, pak takové informace v této části posudku nemohly být (a stále nejsou) pro soud z hlediska jeho meritorního rozhodování využitelné, neboť nejsou z pohledu zákona vůbec validní, respektive jsou zcela bezcenné – srov. § 127 OSŘ. Nicméně není vadou řízení, pokud soud takové

závěry znalce promítne do vlastních právních závěrů, jestliže nemá o správnosti a úplnosti posudku ve světle ostatních provedených důkazů pochybnosti (viz usnesení Nejvyššího soudu ze dne 8. 3. 2023, sp. zn. **24 Cdo 596/2023**). Soudem formulované otázky by měly znít tak, aby na podkladě učiněných odpovědí znalec podal posudek k tomu, zda posuzovaná osoba v inkriminovaném období byla stížena duševní poruchou, a pokud ano, zda tato její duševní porucha měla (a pokud ano, pak v jakém rozsahu, s jakou intenzitou) vliv na její rozpoznávací a ovládací schopnosti při (soudem) vymezeném jednání.

Okamžik zadání znaleckého posudku

Z hlediska časové posloupnosti by v rámci řízení o svéprávnosti mělo ze strany soudu nejprve dojít ke zjištění úplných a spolehlivých zjištění o osobních poměrech posuzovaného a až následně k zadání znaleckého posudku, neboť jiný postup, při němž k ustanovení znalce a k vyžádání znaleckého posudku dochází na samém počátku řízení, někdy dokonce v rámci přípravy jednání, dříve než si soud opatřil ostatní podklady pro své rozhodnutí, nemůže ve světle rozhodovací praxe Nejvyššího soudu obstát (viz rozsudek ze dne 3. 4. 2019, sp. zn. **24 Cdo 3404/2018**).

Využití tzv. clearingů

Má-li dojít ke změně přístupu ve využívání znaleckých posudků, respektive k zásadnímu zúžení rozsahu a množství pokládaných otázek, a tedy i získaných odpovědí, je nezbytné si klást otázku, jak potřebné informace získat. Velmi přínosným může být v této situaci využití tzv. clearingů.⁶⁾ Ten představuje ve své podstatě zvláštní sociální šetření s následným vyhodnocením situace člověka, cílené pouze na oblast svéprávnosti. Povaha tohoto nástroje, zejména jeho komplexnost, by měla zajistit soudu vysoce kvalitní podklad pro potřebné hodnocení. S využitím tohoto institutu mají širokou a velmi pozitivní zkušenost soudy v sousedním Rakousku, přičemž i tam jej neoficiálně nazývají clearingem, byť oficiálně jde o Abklärung⁷⁾.

Clearing v Rakousku provádí organizace, která se dlouhodobě věnuje ochraně práv osob se zdravotním postižením,⁸⁾ a dodává jej soudu na základě jeho vyžádání, podobně jako je tomu dnes u nás v případě znaleckého posudku. I v České republice se již tento institut v praxi využívá například u Okresního soudu v Kladně či Vsetíně, u nichž i nadále působí soudní sociální pracovníci. Bohužel je však třeba říct, že aktuální dostupnost clearingů není zatím taková, aby mohla být využita ve všech případech, které soudy nyní řeší.

Závěr

Lze uzavřít, že se jedná o již konstantní judikaturu Ústavního soudu i Nejvyššího soudu stran otázek významu znaleckého posudku a skutkových zjištění v řízení o svéprávnosti.

Shora uvedené závěry lze shrnout do následujících pěti zásadních oblastí:

1. **Omezení posuzovaného člověka ve svéprávnosti je ultima ratio**, a proto k němu soud může přistoupit jen v situaci, kdy má za prokázáno, že v jeho případě nelze využít žádného z mírnějších a méně omezujících opatření předvídaných zákonem a ponechat tak posuzovanému plnou svéprávnost. Ostatně uváděná rozhodnutí Nejvyššího soudu a Ústavního soudu jsou plně v souladu se samotným zněním § 55 odst. 2 OZ, podle něž omezit svéprávnost člověka lze jen tehdy, hrozila-li by mu jinak závažná újma a nepostačí-li vzhledem k jeho zájmům mírnější a méně omezující opatření. Je nutné si

uvědomit, že ochrana osob s duševním postižením již tedy není řešena skrze zbavování svéprávnosti a primárně ani skrze její omezování. Jedincům se zdravotním postižením má být umožněno mj. také brát na sebe rizika s takovým rozhodováním a jednáním spojená a nést následky jejich případných pochybení.

2. Proto, aby mohl soud v řízení o svéprávnosti rozhodnout, **musí mít řádně zjištěna úplná a spolehlivá skutková zjištění o osobních poměrech posuzovaného**. Rozsah a stupeň neschopnosti člověka postarat se o vlastní záležitosti přitom soud zjistí jen tehdy, pokud bude vědět, které záležitosti musí člověk řešit, jak k řešení doposud přistupoval a jaké byly důsledky. Za tím účelem potřebuje vědět o posuzovaném, jak žije.
3. Úplná a spolehlivá skutková zjištění o posuzovaném **musí mít soud k dispozici ještě před vyžádáním znaleckého posudku**. Jen tak může soudem ustanovený znalec podat řádný znalecký posudek. Je to totiž soud, který je povinen zajistit úplná a spolehlivá zjištění o osobních poměrech vyšetřované osoby, přičemž nedostatek takových skutkových zjištění nelze nahradit posudkem znalce.
4. **Znalec se má vyjadřovat toliko k odborným otázkám**, tj. má jím být především konstatována v tom kterém rozsahu zjištěná duševní porucha posuzovaného člověka či absence takové poruchy. Není oprávněn řešit otázky právní (například zda posuzovaný je, či není oprávněn nakládat s tou kterou výší peněžních prostředků, či s majetkem té které hodnoty, zda je schopen právně jednat v běžných záležitostech každodenního života atd.). **K právnímu zhodnocení důsledků zdravotního stavu posuzovaného je oprávněn toliko soud**. Nemůže však opomenout, že samotná skutečnost, že osoba trpí duševní poruchou, není důvodem pro omezení její svéprávnosti.
5. Všechny subjekty vystupující v řízení o svéprávnosti nemohou jen mechanicky aplikovat jimi vybranou doktrínu bez přihlídnutí k zájmu konkrétní posuzované osoby. **Soudy jsou povinny ke každému případu přistupovat individuálně, tedy zohlednit jedinečnost konkrétního posuzovaného člověka** a posuzovat otázku omezení svéprávnosti důsledně (a v pochybnostech meritorně) na základě řádně zjištěného skutkového stavu tak, aby rozsah omezení svéprávnosti zásadně odpovídal skutečným vlastnostem a schopnostem a zejména nejlepšímu zájmu daného člověka.

Poznámky:

- ¹⁾ Viz čl. 10 Ústavy, podle nějž vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva.
- ²⁾ Zákon č. 254/2019 Sb., o znalcích, znaleckých kancelářích a znaleckých ústavech.
- ³⁾ Viz vyjádření spolutvůrce zákona o znalcích a člena poradního sboru Ministerstva spravedlnosti Jiří Závora, dostupné na <http://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-prisnejsi-naroky-na-znalce-uz-plati-nekteri-ale-dal-pracuji-postaru-245043>.
- ⁴⁾ Vyhláška č. 503/2020 Sb., o výkonu znalecké činnosti.
- ⁵⁾ SVOBODA, K. Nesporná řízení. III. Právní instituty. Praha: C. H. Beck, 2017.
- ⁶⁾ Bliže o clearing u viz FIALOVÁ, L., KOTRADY, P., RITTICHOVÁ, B. Nová rakouská cesta řešení svéprávnosti dospělých aneb zkušenosti ze zahraniční cesty. Soudce č. 4/2019, s. 13 a násl. Praha: Wolters Kluwer.
- ⁷⁾ Abklärung je pojem vymezený přímo v rakouském zákoně o organizacích na ochranu dospělých osob neboli Erwachsenenenschutzvereinsgesetz (užívaná zkratka „ErwSchVG“), § 4a. Termín clearing byl proti tomu používán primárně samotnou organizací Vertretungsnetz, jež tuto praxi v Rakousku zavedla.
- ⁸⁾ V rakouské právní úpravě se tyto organizace označují jako Erwachsenenenschutzverein. Jejich činnost je upravena přímo v zákoně o organizacích na ochranu dospělých osob, viz předchozí poznámka.